

Тема 10. Україна у 20–30-ті роки ХХ ст.

- 1. Політичне і соціально-економічне становище України після завершення революції та громадянської війни**
- 2. Відбудова народного господарства України на основі НЕПу**
- 3. Входження України до складу СРСР. Обмеження суверенітету**
- 4. Політика коренізації: українізація і розвиток національних меншин**
- 5. Індустріалізація і колективізація в Україні: хід і наслідки**
- 6. Політичні репресії в Україні, утвердження сталінського тоталітарного режиму**
- 7. Політичне і соціально-економічне становище українських земель в складі Польщі, Румунії, Чехословаччини**

1. Політичне і соціально-економічне становище України після завершення революції та громадянської війни

Після завершення революції і громадянської війни політичне і соціально – економічне становище України було надзвичайно важким. Майже 7 років воєн і громадянської смути довели Україну до стану руїни. Загинуло близько 1,5 млн. осіб. Через нестатки й розруху сотні тисяч людей залишали міста, йдучи до сіл у пошуках хліба. Практично припинилося виробництво товарів. У 1921 р. промислове виробництво становило лише 5–10 % довоєнного. Не працювали цілі галузі виробництва. Найбільша частина України з населенням майже 40 млн. стала об'єктом небаченого за своїми масштабами експерименту, який, на думку його ініціаторів, мав на меті побудову найпередовішої в світі економічної та політичної системи.

Одним із перших кроків на цьому шляху стала запроваджена в роки громадянської війни політика „воєнного комунізму”. Відповідно до неї проводилася націоналізація всієї промисловості й торгівлі, на селі запроваджувалася продрозкладка, за якою селянам залишали мінімальні норми продовольства, решта ж конфісковувалась державою. Заборонялася приватна торгівля і запроваджувався розподіл продуктів за картковою системою, вводилася обов'язкова трудова повинність. Здійснювалося

наси́льство над економікою, над законами економічного розвитку. Їхнє місце зайняли партійні директиви та політичні рішення. Внаслідок цього економічна і політична криза ще більше поглибилася. Війна, „воєнно-комуністичні” методи та розруха майже знищили торгівлю, вбивали найменші економічні стимули до продуктивної праці й ефективного господарювання, руйнували грошову систему, призвели до зростання безробіття, викликали масове невдоволення. Свідченням останнього стали виступи робітників, повстання селян.

Ситуацію ускладнили катастрофічна засуха 1921 р. і голод, який стався в Україні у 1921–1922 рр. Головною його причиною були не лише засуха, але й наслідки політики „воєнного комунізму”, тих примусових методів, за допомогою яких більшовицька влада домагалася виконання нереальних планів хлібозаготівель, незважаючи на неврожай, який охопив у 1921 р. південні, степові райони України. Особливо тяжке становище склалося в Катеринославській, Запорізькій, Одеській і Миколаївській губерніях. Це були райони, які до Першої світової війни слугували головними експортерами хліба. Голодувало близько 7 млн. люду. Лютувала епідемія холери.

Голоду можна було уникнути, якби влада своєчасно подбала про перерозподіл ресурсів, які тоді були в її розпорядженні. Цього, однак, не було зроблено: Москва вимагала хліба для промислових центрів Росії.

Партійне керівництво республіки довгий час приховувало масштаби голоду, відмовлялося від міжнародної допомоги. Тільки в другій половині 1922 р. було дозволено діяти міжнародній організації „Американська адміністрація допомоги”. У той же час на територію України прибуло близько 440 тис. переселенців із голодуючих районів Росії.

Поряд з труднощами соціально-економічного характеру назрівала і соціально-політична криза. Значна частина населення мирилася з політикою „воєнного комунізму” в час війни, але не хотіла сприймати „надзвичайних” заходів радянської влади і в мирний час. Розпочалися селянські повстання проти політики радянської влади, зокрема виступила армія Махно,

застрайкували робітники. Загострилися суперечки в більшовицькій партії щодо шляхів подальшого розвитку країни.

Таким чином, хоч ці виступи нещадно придушувались, проте стало очевидним, що політику „воєнного комунізму” необхідно міняти і йти на поступки, особливо селянам.

8.2. Відбудова народного господарства України на основі НЕПу

Введена відповідно до рішень X з'їзду РКП(б) у березні 1921 р., нова економічна політика (НЕП) передбачала систему заходів, спрямованих на обмеження методів директивного управління, на використання елементів ринкового розвитку та ринкових відносин. Мова велася, зокрема, про заміну продрозкладки продподатком, денационалізацію частини промислових підприємств, насамперед дрібних і середніх, про допуск приватного капіталу, заохочення іноземних інвестицій в різних формах, упровадження вільної торгівлі, нормалізацію фінансової системи, розвиток кредитно-банкової системи, вдосконалення податкової системи, про подолання інфляційних процесів тощо. Тепер замість реквізиції зерна, як це було за „воєнного комунізму”, селянство обкладалося помірним податком. Сплативши його, селянин міг продавати надлишки зерна на свій розсуд і за власними цінами. Бідні селяни взагалі звільнялися від податку. Уряд тимчасово відмовився від створення колективних господарств. Було скасовано державний контроль за внутрішньою торгівлею. Дрібні промислові підприємства передавалися у приватні руки на правах оренди. Важка промисловість, банки, транспорт і зовнішня торгівля залишалися державними. Відроджувалася кооперація.

Отже, були створені, хоча й дуже обмежені, умови для організації народного господарства на принципах ринкової системи. І це почало давати результати. Швидкими темпами розвивалося сільське господарство, зростала його продуктивність. У 1927 р. оброблялося на 10 % землі більше, ніж у 1913

р. Якщо у 1921 р. виробництво зерна становило 227 млн. пудів, то у 1926 р. – 1057 млн. пудів. Майже подвоїлось виробництво промислової продукції. Усе народне господарство в 1926–1928 рр. досягло довоєнного рівня, а по деяких показниках і перевищило його. Значно активізувалась підприємницька діяльність, торгівля і фінанси. Було проведено грошову реформу, почала спадати інфляція та безробіття.

Однак у 1928 р., як і можна було передбачати, НЕП закінчила свою недовгу історію. Радянсько-більшовицька влада поверталася до адміністративно-командних методів керівництва й управління. Почався період соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства, сталінських п'ятирічок, масових репресій та жахливих голодоморів.

8.3. Вхідження України до складу СРСР. Обмеження суверенітету

Шлях до створення єдиної союзної держави розпочався ще під час громадянської війни і був зумовлений низкою об'єктивних чинників.

Території усіх республік, що увійшли до Союзу, свого часу були об'єднані в межах Російської імперії. Між ними існували тісні економічні зв'язки, спеціалізація економічних районів, своєрідний розподіл праці (Центральна Росія – машинобудівна та легка, особливо текстильна промисловість, Середня Азія – виробництво бавовни, Закавказзя – видобуток нафти, Україна – у 1913 р. давала 70,2 % загальноросійського видобутку вугілля, 21,2 % марганцю, 67% виплавки чавуну, 57,2 % заліза і сталі, 80–85 % цукру).

Під час громадянської війни військові сили й управління командними висотами економіки радянських республік були об'єднані, утворився воєнно-політичний союз. У зв'язку з підготовкою Генуезької конференції між радянськими республіками склався дипломатичний союз.

Значну роль у зміцненні та посиленні об'єднавчої тенденції відігравало те, що всі республіки мали однакову політичну структуру, яка

характеризувалася монопартійністю. Реальна влада на місцях належала єдиній, жорстко централізованій більшовицькій партії, керованій московським ЦК. Втрата Україною незалежності відбувалася протягом тривалого періоду, поступово, у процесі входження УСРР до складу Союзу РСР, який умовно можна поділити на кілька етапів.

I етап (червень 1919 – грудень 1920 р.) – утворення „воєнно-політичного союзу” радянських республік, збереження за Україною формального статусу незалежної держави. У червні 1919 р. ВЦВК прийняв постанову „Про воєнний союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви і Білорусії”. Об’єднання створювалося лише „на час соціалістичної оборонної війни”, але, по суті, стало першим реальним кроком до відновлення унітарної держави. Хоч цьому особливо противився Х. Раковський, який з січня 1919 р. очолював уряд Радянської України.

Раковський Християн Георгійович (1873-1941) – український радянський політичний і державний діяч. Народився у Гра деці (нині Болгарія) в багатій селянській родині. У 90-х роках навчався у Франції, брав участь у студентському революційному русі. З початку ХХ ст. – активний учасник болгарського і румунського соціалістичного рухів, одним із засновників соціал-демократичних партій Румунії і Болгарії. У 1915 р. заарештований – ув’язнений у Ясах. В травні 1917 р. – звільнений з тюрми солдатами російської армії і відтоді став діячем більшовицької партії. Шість років працював на різних посадах на Україні. З січня 1919 по липень 1923 рр. – Голова Ради Народних Комісарів УСРР. Обстоював ідею реальної автономії України, різко критикував позицію Й. Сталіна в національному питанні, за що був зміщений з посади Голови Раднаркому УСРР і призначений послом до Великобританії, а згодом – до Франції. Восени 1927 р. був відкликаний з дипломатичної роботи, виключений з більшовицької партії за „опозиційну” діяльність і засланий до Астрахані. В 1934 р. Раковському дозволили повернутися до Москви, але в 1936 р. його знову заарештовують за

звинуваченням у шпигунстві і у березні 1938 р. засуджують на 20 р. ув'язнення. В 1941 р. розстріляний в Орловській в'язниці.

II етап (грудень 1920 – грудень 1922 р.) – формування договірної федерації, посилення підпорядкування України, обмеження її суверенітету. 28 грудня 1920 р. представники Росії – Ленін і Чичерін та представник України Раковський підписали угоду про військовий і господарський союз між двома державами. І хоча формально проголошувалися незалежність і суверенітет обох держав, взятий на централізацію курс, особливо в 1921–1922 рр., посилювався. У цей час об'єднаними і керованими центром були вже не 5, як у попередній період, а 7 наркоматів: військових і морських сил, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошти і телеграфу та вищих рад народного господарства.

III етап (грудень 1922 – травень 1925 р.) – утворення СРСР, втрата Україною незалежності. 30 грудня 1922 р. I з'їзд Рад СРСР затвердив декларацію про утворення Союзу РСР і союзний договір. Союз складався з чотирьох республік – РСФРР, УСРР, БСРР, ЗСФРР (Азербайджан, Вірменія, Грузія).

Не вірячи в те, що Сталін щиро відмовився від ідеї автономізації, Х. Раковський наполягав на необхідності реальних гарантій рівноправності та суверенності республік у межах СРСР. Такі гарантії він бачив у чіткій визначеності союзних відносин за принципом: „більше прав, більше засобів, більше ініціативи у всіх галузях окремим радянським республікам”. Цю позицію Х. Раковський при підтримці Бухаріна обстоював на XII з'їзді РКП(б) (квітень 1923 р.). Характерно, що вже на цьому етапі формування СРСР Раковський вказував на серйозну негативну тенденцію – зародження диктату союзних відомств. На жаль, делегати з'їзду його не підтримали, а в липні цього ж року Раковського було звільнено з посади Голови Раднаркому України.

У цей період процес ліквідації суверенітету України вступає у свою завершальну фазу. 26 січня 1924 р. відбувся II з'їзд Рад СРСР, який остаточно

затвердив першу Конституцію Радянського Союзу. У ній було окреслено коло питань, що належали до компетенції вищих органів влади СРСР: зовнішня політика, кордони, збройні сили, транспорт, зв'язок, планування господарства, оголошення війни і підписання миру. Формально кожна республіка мала право виходу з СРСР, але механізму такого виходу так і не було розроблено. Тому, не змінюючи своєї зовнішньої форми, „союз республік” фактично перетворився на жорстко централізовану, унітарну державу. У травні 1925 р. завершується процес входження України до складу СРСР. IX Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив новий текст Конституції УСРР, у якому було законодавче закріплено вступ Радянської України до Радянського Союзу.

Отже, остаточна ліквідація державного суверенітету України відбулася не в момент утворення СРСР (грудень 1922), а дещо пізніше і пов'язана головним чином з прийняттям нового тексту Конституції УСРР. Проте втрата незалежності, перетворення України на маріонеткову державу не означали цілковитої ліквідації завоювань українського народу, тотальної руйнації атрибутів державності. Про це свідчать визнання територіальної цілісності України, існування в республіці власного адміністративного центру та державного апарату, надання певних прав компактно проживаючим національним меншинам та ін.

8.4. Політика коренізації: українізація і розвиток національних меншин

Тимчасовий поворот до нових принципів керування життям країни на засадах НЕП почав приносити переконливі результати не лише в галузі господарювання, а й у культурно-духовній сфері. Більшовицька влада тією чи іншою мірою вимушена була пристосовуватися до змін у суспільстві, інколи йдучи на кроки, мету яких важко було швидко й однозначно оцінити.

Один із таких кроків Москви – політика „коренізації”, проголошена XII з’їздом РКП у квітні 1923 р. Перед місцевим апаратом ставилися вимоги поповнення своїх лав за рахунок національних кадрів, користування рідною мовою в державних установах і закладах, сприяння розвитку національної культури. Український різновид цієї політики дістав назву українізації.

Здійснення цього курсу в національних республіках, у тому числі в Україні, відповідало насамперед стратегічним інтересам центральної влади, яка прагнула зміцнити свої позиції в національних республіках. До того ж уся світова громадськість мала зрозуміти, що саме більшовицька, а не якась інша влада, виявляє турботу про розквіт національних республік. Хоч би як там було, але українська національна культура отримала хоч і тимчасову, але унікальну за весь період радянського правління можливість для більш-менш нормального розвитку і значною мірою скористалася нею.

Основні завдання й напрями українізації були визначені у декреті Раднаркому УСРР від 27 липня 1923 р. „Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ”. Проблема українізації, однак, не вичерпувалася цією сферою. Здійснювалися заходи, спрямовані на вдосконалення адміністративно-територіального управління. У жовтні 1924 р. у складі УСРР була створена автономна Молдавська республіка. Протягом 1924–1925 рр. створено сім німецьких, чотири болгарських, польський та єврейський національні райони, а також 954 ради національних меншин. Центром українізації став наркомат освіти, який очолювали послідовно Г. Гринько, О. Шумський, М. Скрипник.

Процес українізації проходив у складних умовах. Не вистачало вчителів української мови, підручників. Давалися взнаки шовіністичні, антиукраїнські настрої. Л. Каганович, якого Москва призначила на керівну роботу в Україні, вважав українізацію відступом від ленінської національної політики, організовував цькування прихильників українізації.

Але попри труднощі й перешкоди українізація давала перші результати. Серед службовців державного апарату в 1923–1927 рр. частка українців

зросла від 35 до 54 %. Якщо в 1922 р. українською мовою здійснювалося 20 % діловодства, то в 1927 р. – уже понад 70 %. У 1929 р. навчання українською мовою вели понад 80 % загальноосвітніх шкіл, понад 75 % технікумів і 30 % вузів. Чимало позитивних змін сталося в літературі, мистецтві. З еміграції в Україну повернулися М. Грушевський, С. Рудницький та інші відомі діячі науки, освіти, культури. В літературі активно працювали П. Тичина, В. Еллан-Блакитний, В. Сосюра, М. Рильський, М. Драй-Хмара, М. Хвильовий, М. Зеров, М. Куліш та багато інших. Виникали національні культурні та літературні організації („Гарт”, „Плуг”, „Авангард” тощо). У 1925 р. постала Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), яка об’єднала талановитих письменників, активних учасників руху за відродження української духовності. Значний внесок у розвиток української музикальної культури зробили Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, М. Вериківський. В образотворчому мистецтві активно працювали М. Бойчук, І. Їжакевич, А. Петрицький, Б. Іванов, В. Касіян та ін. Видатним діячем української сцени був Л. Курбас, який у березні 1922 р. організував унікальний театральний колектив „Березіль”. Це був новий крок на шляху оновлення національного театру. В 1927 р. була створена Київська кіностудія.

Вкрай складним було становище церкви. Проте ще 11 жовтня 1921 р. з дозволу влади на Всеукраїнському православному синоді в Києві була створена незалежна від російської православної церкви національна церква – українська автокефальна православна церква (УАПЦ). Її становище, як і загалом становище релігії в Україні, ставало дедалі гіршим. Друга п’ятирічка була оголошена „п’ятирічкою знищення релігії”. Атеїстичне керівництво більшовицької партії оголосило релігію „історичним пережитком”, „опіумом” для народу. На боротьбу з релігією і церквою були мобілізовані партія, комсомол, преса і навіть репресивні органи. У середині 30-х років в Україні залишилось лише 9 % церковних споруд порівняно з 1913 р. У 1930 р. була розпущена УАПЦ.

Наприкінці 20-х років процес українізації, який постійно нагтовхувався на перешкоди й спротив, практично припинився. Почався цілеспрямований наступ на все національне. Жорстоким переслідуванням були піддані всі ті, хто, з точки зору Москви, відстоював „помилкові погляди”. С. Косіор, В. Чубар, В. Затонський та інші керівники України були оголошені „ворогами народу” і знищені. В українському націоналізмі були звинувачені О. Шумський, М. Хвильовий, М. Волобуєв, який у своїй праці „До проблеми української економіки” заявив, що Україна економічно експлуатується радянською Росією. 7 липня 1933 р., звинувачений у причетності до контрреволюційної організації, покінчив самогубством головний провідник політики українізації – М. Скрипник. Загинула також величезна кількість рядових учасників процесу українізації, її широкий розмах налякав Москву, яка прагнула до тотальної влади. Саме з цією метою центральне керівництво й розгорнуло в кінці 20-х років шалену боротьбу проти так званих буржуазного націоналізму і націонал-ухильництва в лавах комуністичної партії.

Тоталітарний режим став на шлях відвертого нехтування національного відродження в Україні, на шлях русифікації.

8.5. Індустріалізація і колективізація в Україні: хід і наслідки

Відмова від нової економічної політики означала серйозний поворот насамперед у внутрішній політиці більшовиків. Вони обирають курс на „прискорене соціалістичне будівництво”, і саме політика „соціалістичної індустріалізації” мала принести успіх сталінському курсу „великого перелому”. „Ми відстали від передових країн на 50–100 років. Ми повинні пробігти цю відстань за десять років. Або ми зробимо це, або нас зімнуть”, – наголошував Сталін у своїй промові 1931 р.

Курс на індустріалізацію визначив XV з'їзд ВКП(б) (грудень 1927 р.), затвердивши директиви першого п'ятирічного плану розвитку господарства на 1928/29 – 1932/33 роки. XI з'їзд більшовиків України, що проходив під знаком повної підтримки сталінського курсу на форсовану індустріалізацію, схвалив оптимальний варіант п'ятирічного плану для України.

Україна визначалась як основний плацдарм здійснення індустріалізації в СРСР, адже її успіх залежав в основному від кількості та якості українського вугілля і металу. Тому Україна отримала 20 % усіх капіталовкладень СРСР, 400 із 1500 промислових підприємств планувалось спорудити у нас в першій п'ятирічці.

Щоб добитися цього, правляча партія і уряд закликали народ напружити усі сили задля великої мети. Український народ не лише відгукнувся на цей заклик, не лише мирився з труднощами і негараздами, але й проявляв величезний ентузіазм, самовідданість і самопожертву у розбудові народного господарства. Основою цього ентузіазму було те, що люди втомились від важкого життя і, бачачи результати своєї праці (зростали нові заводи і фабрики, електростанції, прокладалися дороги, збільшувався випуск різноманітних товарів) вірили у світле майбутнє, хоча б для своїх дітей.

Ставилося за мету забезпечити переважаючий і першочерговий розвиток галузей групи А (паливної, енергетичної, хімічної, машинобудівної та ін.). Це дало б змогу перетворити СРСР на могутню індустріальну державу з великим військово-промисловим потенціалом.

Поряд з цим „пролетарська” держава експлуатувала робітничий клас не лише методами примусу та залякування. Експлуатувалися й щирий ентузіазм трудящих, їхня довіра до влади, віра у „світле майбутнє”. Матеріальні стимули, які наочно продемонстрували свої переваги в період НЕП, часто замінювались моральними, політико-ідеологічними.

У ніч з 30 на 31 серпня 1935 р. вибійник шахти „Центральна-Ірміне” О. Стаханов за допомогою двох помічників-кріпильників видобув 102 тонни вугілля при нормі 7 тонн, розрахованої тільки на вибійника, у 14,5 рази

перекривши норму виробітку. Приклад Стаханова стали наслідувати інші виробничники, він активно використовувався для розгортання соціалістичного змагання в усіх галузях народного господарства, підвищення продуктивності праці. У досягненні високої продуктивності праці використовувались й інші методи, залежно від специфіки галузі: вдосконалення поділу праці (вуглевидобувна промисловість, машинобудування), поліпшення організації робочих місць (легка промисловість, машинобудування), інтенсифікація роботи машин і агрегатів (машинобудування, залізничний транспорт, текстильна промисловість), інтенсифікація технологічних процесів (чорна металургія) і т. п.

У роки індустріалізації було запроваджено величезну кількість машин, агрегатів, механізмів, що викликало необхідність істотного підвищення освіти і перш за все технічної грамотності кадрів, масового оволодіння новою технікою, різноманітними професіями, технологічними процесами. Усе це також мало прогресивне значення. Разом з тим держава використала це для того, щоб переглянути норми виробітку в бік їх збільшення на 35–45%. Учасниками сталінської програми соціалістичної індустріалізації стали й мільйони репресованих „ворогів народу”. Нещадно експлуатувалося і село.

Що стосується технічної політики, то вона полягала у створенні підприємств-монополістів, продукція яких призначалася для потреб великих регіонів, зокрема Центральної Росії. Були збудовані „Запоріжсталь”, „Азовсталь”, Дніпрогес, Краматорський машинобудівний, Харківський тракторний заводи тощо. Наприкінці першої п’ятирічки в Україні підприємства союзного підпорядкування виробляли 69,8 % продукції, республіканського – 20,3 %, місцевого – 9,9 %. З середини 30-х років дедалі чіткіше виявлявся курс на мілітаризацію народного господарства, створення могутнього військово-промислового комплексу. Змінилося співвідношення між промисловістю та сільським господарством у загальній структурі економіки. Різко скоротилися усі види приватного підприємництва. Ліквідувалися іноземні концесії. Утверджувалася планова адміністративно-

командна система, котра через кілька десятиків років вичерпає себе і зазнає краху.

Поряд з цим, індустріалізація мала і позитивні наслідки:

- у 1940 р. рівень промислового виробництва у порівнянні з 1913 р. збільшився у 7 разів;
- за обсягом виробництва важкої промисловості Україна випередила ряд розвинутих європейських країн: друге місце в Європі по випуску машин (після Великобританії) і виплавці чавуну (після Німеччини);
- Україна із аграрної країни перетворилася в індустріально – аграрну. Було ліквідовано безробіття, з'явилися тисячі нових робочих місць.

Так проходила форсована соціалістична індустріалізація – складова частина сталінської політики „наступу соціалізму по всьому фронту”. Чим цей наступ закінчився, сьогодні знає весь світ. Щодо України, то її трудящі, які добровільно чи примусово несли на собі тягар індустріалізації, слабо відчували її результати. Та й не дивно: майже три чверті промислової продукції, виробленої українськими підприємствами, йшло у загальносоюзний фонд.

Іншою складовою сталінського курсу була так звана соціалістична колективізація сільського господарства. Цей напрям був визначений у 1927 р. на XV з'їзді ВКП(б). На початку 1928 р. Сталін та його оточення внесли в рішення з'їзду корективи, суть яких полягала в ще більшому обмеженні елементів ринку, що залишилися від НЕП, у насильницькій ліквідації всіх форм сільськогосподарської кооперації, а також „куркульства як класу”. Єдиною формою організації виробництва на селі мали стати колгоспи й радгоспи. Все це мало здійснитися за три-чотири роки. Тих, хто виступив проти „лінії партії”, оголосили „ворогами народу” і репресували (М. Бухаріна, М. Рикова, О. Томського та ін.). З цих же причин сталася й розправа над видатними вченими-аграрниками: О. Чаяновим, К. Кондратьєвим та ін.

У 1929 р. на пленумі ЦК ВКП(б) було зазначено, що Україна повинна в найкоротший термін упровадити колективізацію, показуючи приклад іншим

республікам СРСР. І вона почала показувати такий приклад. Якщо у жовтні 1929 р. в Україні було 10 суцільно колективізованих районів, то вже в грудні того ж року їх було 46. Встановлення колгоспно-радгоспної системи супроводжувалося насильницькою експропріацією землі, худоби, реманенту. Робилося все для того, щоб убити одвічне прагнення селянина мати власну землю та вчитися продуктивно працювати на ній. Забираючи майже все, селян силоміць заганяли до колгоспів, а незгодних репресували. Фактично йшлося про розселяння українських хліборобів. Частина з них, насамперед молодь, йшла до міст, у промисловість. Чимало вихідців з села, котрі ставали студентами або призивалися до Червоної армії, не поверталися додому. Тяжкими були для України й наслідки масових депортацій. Наприкінці 20-х років 850 тис. українських селян були примусово переселені в необжиті райони Кольського півострова та Сибіру. На розселяння хліборобів була спрямована і політика „ліквідації куркульства як класу”, адже тоді постраждало й чимало середняцьких господарств.

Аби забезпечити високі темпи колективізації, більшовики направили до українського села 62 тис. робітників. Сюди прибули також так звані 25-тисячники, – як правило, російські робітники, які мали здійснювати аграрну політику партії. На 1 червня 1930 р. у республіці було насильницьки колективізовано 90 тис. господарств, а всього за роки колективізації – 200 тис. Разом з усіма членами сімей „куркулів” це становило 1,2–1,4 млн. осіб. Більше половини з них було депортовано на Північ і до Сибіру. В 1932 р., запровадивши паспортну систему в містах, влада фактично прикріпила селян до колгоспної землі, зробила їх державними кріпаками.

Отже, в результаті „соціалістичної колективізації” радянська влада досягла багатьох цілей. Заможне і здатне до продуктивної праці селянство (куркулі, значна частина середняків) було винищено. Інша частина селян, насамперед найбідніших, була загнана до колгоспів, унаслідок чого сталося розселяння українських хліборобів. Через масові репресії значною мірою був підірваний генофонд українського народу в цілому і українського

селянства зокрема. Усе це негативно вплинуло на створення високопродуктивного сільського господарства і піднесення життєвого рівня населення.

У 1932–1933 рр. український народ, особливо селянство, відчули на собі, мабуть, один з найтрагічніших результатів колективізації – голодомор. Його витоки, як уже зазначалося, слід шукати в аграрній політиці радянської влади. Плани хлібозаготівель, зокрема, ніколи не були економічно обґрунтованими, вони по суті означали продовольчу диктатуру. В українських хліборобів вилучали майже дві третини валового збору зерна, переважну більшість тваринницької продукції. Крім того, колгоспи власними силами утримували машинно-тракторні станції і продукції для достатньої оплати праці хліборобів у них уже не залишалося.

У 1931 р. майже третина урожаю була втрачена під час жнив. Плани хлібозаготівель, однак, залишилися без змін. У 1932 р. площа посівів в Україні зменшилась на одну п'яту. План же хлібозаготівель був піднятий на 44 %. В 1932 р. була прийнята постанова „Про охорону соціалістичної власності”, згідно з якою за „присвоєння” навіть жмені зерна з колгоспного поля селяни каралися розстрілом або концтабором. У засіки держави тоді забирали навіть насіннєвий фонд, не видаючи колгоспникам ані зернини.

У республіці почався голод. У березні 1933 р. ним було охоплено 103 з 400 районів. Однак навіть за цих умов значна кількість зерна йшла на експорт. Центральна влада спромоглася виділити Україні лише 3 млн. пудів хліба. Яка його частина потрапила голодуючим, і сьогодні залишається невідомим. Відоме інше: втрати України становили 3,5–5 млн. чоловік. Цей голодомор був безсумнівно штучним і класифікується як радянсько-більшовицький геноцид проти українського народу.

Однак, незважаючи на такі великі жертви, які заплатив наш народ за соціалістичну індустралізацію і колективізацію, ефективність господарювання залишалась низькою, велась в основному екстенсивними методами, добробут народу зростав дуже повільно.

8.6. Політичні репресії в Україні, утвердження сталінського тоталітарного режиму

Невід'ємною частиною тоталітарної системи влади був репресивний апарат, який повинен був тримати суспільні процеси під жорстким контролем, знищуючи будь – яку опозицію сталінському режиму, будь – які прояви інакомислення. Органи ДПУ – НКВС розгорнули масові репресії проти всіх прошарків населення.

Початок масового вишуковування „класових ворогів” – „ворогів народу” поклав сфабрикований ДПУ “шахтинський процес” 1928 р., на якому група інженерів Донбасу була репресована за вигаданими звинувачуваннями в шкідництві. Із 49 засуджених у цій справі – 7 було розстріляно. Починаючи з 1929 р. масові репресії трьома хвилями прокотилися по Україні.

Перша – 1929–1931 рр.: примусова колективізація і розкуркулення, процес „Спілки Визволення України (СВУ)”, ліквідація УАПЦ.

Друга – 1932–1934 рр.: штучний голод, постишевський терор (проти інтелігенції та партпрацівників).

Третя – 1936–1938 рр.: так званий „великий терор”, в центрі якого були репресії проти військових.

У вересні 1929 р. відбулися арешти визначних діячів української науки, культури, релігії – як членів вигаданої ОДПУ „Спілки визволення України”. У 1930 р. відбувся процес над 45 „керівниками” СВУ. Серед них – академік С. Єфремов, професори Й. Гермайзе, М. Слабченко, письменники М. Івченко, Л. Старицька-Черняхівська та ін. В 1931 р. відбувся ще один процес – так званого „Українського національного центру”, за яким були репресовані 50 представників української інтелігенції, в тому числі академік М. Грушевський, відомий історик-марксист М. Яворський та ін. У сталінських застінках загинули українські академіки – геолог Н. Світальський, генетик І. Аголь, філософ С. Семківський. Однак навіть за цих умов українські

науковці встигли зробити чимало корисного. Визнання набули праці О.Палладіна, М. Стражеска, О. Динника, М. Луговцева, Ю. Кондратюка та ін.

За фальшивими звинуваченнями були засуджені та розстріляні Г. Косинка, К. Буревій, Д. Фальківський, О. Близько, І. Крушельницький та багато інших українських поетів та письменників. Репресії не обминули й театр. У 1933 р. було заарештовано видатного режисера Л. Курбаса, а організований ним театр „Березіль” – закрито. У грудні 1934 р. у справі так званого „Українського центру білогвардійців-терористів” було засуджено до розстрілу 28 представників української інтелігенції. Протягом 1933 р. від наукової роботи за політичними звинуваченнями було усунуто 1649 науковців, тобто 16% їхнього загального складу. Черговими жертвами репресій стали І. Куліш, М. Зеров, Є. Плужник та багато інших. У цілому за ці роки Україна втратила близько 500 талановитих письменників. Влада стояла на заваді творчості таких видатних кінорежисерів, як О. Довженко, І. Кавалерідзе, І. Савченко, І. Пир'єв, Л. Луков та ін. У 30-х роках О. Довженко не з власної волі вимушений був залишити Україну і переїхати до Москви. Непоправних втрат зазнали військові кадри (в передвоєнні роки було репресовано понад 40 тис. найдосвідченіших командирів Червоної армії, в т. ч. 1800 генералів). Варто зазначити, що репресіям піддавалися не лише інтелігенція, керівники, партпрацівники і військові, але й рядові робітники та колгоспники.

Отже, в 30-ті роки терор був тотальним, охоплював усі верстви населення. У суспільстві поширилися доноси, взаємна підозра, пошуки „ворогів народу”. Головним наслідком масових репресій було фізичне винищення найбільш активної та інтелектуальної частини нації і тотальне розтління тих, кого терор не зачепив. Шляхом репресій відбулося остаточне утвердження сталінського тоталітарного режиму в СРСР і в Україні зокрема.

8.7. Політичне і соціально-економічне становище українських земель в складі Польщі, Румунії, Чехословаччини

Особливо важким було політичне і соціально – економічне становище українських земель, які опинились в 20-х–30-х роках у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини (приблизно 7 млн. українців).

Найбільша кількість українців (5 млн. осіб) проживала на території загарбаній Польщею: Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся, Холмщина та Підляшшя. Польський уряд обіцяв країнам Антанти, що забезпечить права національних меншин, надасть Галичині автономію, проте зразу ж забув про свої обіцянки. Більше того, уже в 1924 р. прийняв закон, яким забороняв користуватися українською мовою в урядових установах і органах самоврядування. Більшість українських шкіл було переведено на двомовне навчання (фактично польськомовне). В Львівському університеті було закрито українські кафедри, кількість українців у ньому становила не більше 5–10 %.

Відбувалася колонізація українських земель польськими осадниками (переселенці з Польщі, насамперед колишні військові, яким уряд роздавав кращі землі). За законом від 17 грудня 1920 р. вони могли безкоштовно отримати з державного фонду до 45 га землі. Лише протягом 1921-1922 р. осадникам було роздано під колонізацію, зокрема: на Волині – 112 тис. га, на Поліссі – 113 тис. га, у Східній Галичині – майже 200 тис. га. До 1938 р. їх прибуло в села 200 тис., крім того у міста – 100 тисяч. Вони займали посади дрібних чиновників, поліцаїв, поштових і залізничних працівників тощо.

Необхідно врахувати і те, що в економічному відношенні західноукраїнські землі були аграрними колоніями Польщі, які постачали сировину і дешева робочу силу.

Польські владні структури посилили гоніння на православну церкву, яка на Волині, Поліссі і Холмщині була основною опорою української національної самобутності. 190 православних храмів було зруйновано, понад 150 –

передано католикам і уніатам. Із 380 православних церков, що були на Волині до 1914 р., залишилось лише 51.

У пошуках кращої долі тисячі українців емігрували за кордон. Інші – ставали на шлях боротьби проти польських порядків за своє соціальне і національне визволення. Точкою відліку такої боротьби можна вважати 20-тисячний мітинг на початку 20-х років у Львові біля собору Св. Юра, на якому усі присутні проголосили клятву, зачитану визначним діячем галицького національно-визвольного руху Ю. Романчуком: „Ми, український народ, клянемося, що ніколи не погодимося на панування Польщі над нами й кожную нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та залучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, соборній державі”.

Певний опір колонізаторській політиці властей чинили кооперативні організації, культурно-просвітницькі товариства „Просвіта”, „Рідна школа”, молодіжні об’єднання „Сокіл”, „Пласт” та інші організації і політичні партії.

Найчисельнішим і найвпливовішим серед них було Національно-демократичне об’єднання (УНДО) під проводом Д. Левицького, В. Мудрого, С. Барана та ін. Провідними ідеями УНДО були: право на національне самовизначення, соціальна справедливість і демократія, проведення аграрних реформ.

Ліве крило в боротьбі трудящих краю представляла Комуністична партія Західної України (КПЗУ), яка діяла в підпіллі, спираючись на легальну організацію – робітничо-селянське соціалістичне об’єднання (сельроб). У 1934 р. в її рядах нараховувалось понад 4 тис. осіб.

Заради історичної справедливості необхідно відзначити, що опозиційний рух української громади в Польщі негласно підтримувався з СРСР, перш за все шляхом фінансового „підгодовування” місцевих організацій. Як відзначає член-кореспондент НАН України Володимир Литвин („Голос України, 2002, 9 листопада): „Уряд радянської України щорічно витрачав на це з санкцій

Москви сотні тисяч золотих рублів. Найбільшими споживачами таємного кошторису були Львів і Варшава. Фінансувалися різноманітні культурно-просвітницькі і економічні організації – Сель роб, УНДП, приватні українські школи, кооперативні спілки та видавництва, журнали „Культура”, „Праця”, „Нові шляхи”, газети „Рада”, „Сіла”, „Світло”, національний етнографічний музей у Львові, Наукове товариство ім. Т. Шевченка.

У 30-х роках зростає вплив націоналістичних угруповань, зокрема такого ідейно-політичного руху, як Організація Українських Націоналістів (ОУН), яка була утворена в 1929 р. у Відні (очолив Є.Коновалець). Вона дотримувалася військових засад керівництва – конспіративних методів і суворої дисципліни, здійснювала акти саботажу (підпали маєтків поміщиків і садиб осадників, руйнування телеграфної і телефонних мережі, диверсії на залізницях і т. п.), експропріації банків, майна державних установ, а також проводила кампанії політичного терору проти представників польської держави і тих українців, які не погоджувались з політикою ОУН.

На початку 30-х рр., крім сотень актів саботажу на десятків випадків „експропріації”, члени ОУН. Організували понад 60 замахів та вбивств. Найважливішими жертвами стали: Е. Чеховський (1932) – комісар польської поліції; О. Молов (1933) – консул СРСР у Львові; Б. Перацький (1934) – польський міністр внутрішніх справ; І. Бабій (1934) – директор української Академічної гімназії у Львові, колишній старшина УГА (його вбили лише зате, що він забороняв гімназістам вступати до ОУН.). Організатором більшості цих вбивств був С. Бандера, який стояв на позиції найрадикальніших методів діяльності ОУН..

Бандера Степан (1909–1959 рр.) – один з лідерів українського національно-визвольного руху. Народився в с.Старий Угринів Калуського повіту (тепер Івано-Франківщина) в родині греко-католицького священика, навчався у Стрийській гімназії. З 1927 р. – член Української військової організації (УВО), де працював у відділах розвідки і пропаганди. З 1929 р., зі створенням ОУН., став її членом, а згодом одним із керівників (з 1933 р. – крайовий

провідник ОУН. На західноукраїнських землях). В 1934 р. був заарештований за організацію терористичних акцій і засуджений польським судом до смертної кари, яку згодом було замінено на довічне ув'язнення. У вересні 1939 р., з початком війни і розвалом Речі Посполитої, С. Бандера був визволений з тюрми і створює в ОУН. Опозицію до діяльності Проводу українських націоналістів, який очолював після смерті Коновальця (1938 р.) А. Мельник. У лютому 1940 р. Бандера разом з своїми однодумцями створює Револьюційний Провід (ОУН.(б)), а в 1941 р. стає його головою. Перед початком нападу Німеччини на СРСР організовує похідні групи ОУН.(б) і військові формування „Нахтігаль” і „Роланд” у складі гітлерівських військ та проголошення у Львові Акту відновлення української держави (30 липня 1941 р.). За відмову скасувати його був заарештований гестапо і перебував в тюрмі та концтаборах до вересня 1947 р. У 1947 р. обраний головою Проводу ОУН., керував боротьбою українського націоналістичного підпілля проти радянської влади. 15 жовтня 1959 р. С. Бандера був убитий у Мюнхені агентом КДБ Б. Старшинським і похований на міському кладовищі.

У відповідь на активізацію боротьби українського народу уряд Польщі проводив кампанії пацифікації („умиротворення”) з допомогою поліції і військ. Вони громили осередки українських партій і громад, читальні, конфісковували їх майно, фізично карали тих, хто протестував. В 1934 р. було засновано концтабір у Березі Картузькій, де в жорстоких умовах втримували близько 2 тис. політв'язнів, в основному українців. За ґратами опинилося майже все керівне ядро крайової екікутиви ОУН., у т. ч. понад 1000 рядових членів цієї організації. Терористичні акції ОУН. Негативно сприймалися значною частиною активістів національно-визвольного руху. Легальні політичні партії та організації звинувачували інтегральних націоналістів у тому, що вони давали урядові привід для обмеження легальної діяльності українців. Духовний лідер галицьких українців митрополит Шептицький в окремому пастирському посланні засудив терористичну діяльність, яка „накликає на суспільство зайві репресії”.

Коли в 1935 р. на посту керівника крайової екзекутиви ОУН. На західноукраїнських землях С. Бандеру замінив Л. Ребет, бойові акції припинились і було сконцентровано увагу на відбудові розгромленої мережі і накопичення сил для нової національно-визвольної боротьби за соборну Україну.

Ще більш нестерпним був режим, встановлений Румунією на захоплених у 1918–1919 рр. українських землях (Північна Буковина, Хотинський, Аккерманський та Ізмаїльський повіти, Бессарабія – 790 тис. українців). Ці українські землі були найбільш відсталі в економічному відношенні, а урядові заходи спрямовувались перш за все на румунізацію суспільно-політичного, релігійного життя. Було закрито всі українські школи, а в Чернівецькому університеті – українські кафедри. Українців Буковини навіть відмовилися визнавати окремою нацією, їх називали „громадянами румунського походження, які забули рідну мову”.

Наприкінці 30-х років посилюються антиукраїнські репресії, розпускаються українські товариства і організації, заборонена українська преса. Зовсім було стерто сліди колишньої автономії Буковини, яку стали розглядати лише як румунську провінцію. У 1939 р., з приходом до влади військової хунти в Румунії, розпочався на Буковині період жорстокого, тоталітарного правління.

На відміну від Румунії і Польщі становище українського населення (понад 450 тис.), яке знаходилося під владою Чехословаччини, було значно кращим. Закарпатці (русини) значно відставали у політичному, соціально-економічному і культурному відношенні. Після приєднання до Чехословаччини (1918 р.) їхнє становище дещо поліпшилось:

- селяни одержали додаткові земельні наділи (було розділено колишні угорські маєтки);
- різко зросла кількість шкіл та культурних товариств, в яких звучала українська мова (шкіл збільшилось з 525 до 851, гімназій – з 3 до 11);
- відновили свою діяльність товариства „Просвіта”, ім. Духновича, українські хори.

Прогресивні організації та діячі краю виступають за розширення демократичних прав, досягнення справжньої автономії, за дальший розвиток української культури, запровадження в усіх урядових установах української мови. Проте в економічному відношенні Закарпаття було відсталим, аграрно-сировинним придатком чеських земель.

У 1938 р. після Мюнхенської угоди Чехословаччина була розчленована Гітлером і на території Закарпаття виникла так звана Карпатська держава із своїм автономним урядом, головою якого став лідер Автономного землеробського союзу А. Бродій, а з 26 жовтня 1938 р. – відомий політичний діяч А. Волошин. Карпатський уряд активізував земельну реформу, провів українізацію адміністрації та освітньої системи, зробив спробу розбудувати українську державність, створив молодіжну воєнізовану організацію – Карпатська Січ.

Але в березні 1939 р. Угорщина за згодою Гітлера розпочала загарбання Закарпаття. 15 березня 1939 р. у Хусті сейм проголосив Карпатську Україну незалежною державою, президентом обрано А.Волошина. Проте угорці через кілька днів задушили Карпатську Україну, незважаючи на відчайдушний опір українців. Коротке існування Карпатської України та її героїчна боротьба мали велике значення перш за все для усвідомлення закарпатцями себе частиною єдиної української нації.

Таким чином, не лише для народу Радянської України, але й для українців Східної Галичини й Волині, Закарпаття та Буковини, Хотинщини й Ізмаїльщини міжвоєнний період виявився надзвичайно тяжким: насильницька асиміляція, штучне стримування промислового розвитку, репресивні акції, національний і соціальний гніт. Проте розділені між сусідніми державами, відірвані від основного масиву етнічної території, вони залишилися вірними історичним прагненням до незалежності і соборності українських земель.

Історичні джерела

Союзний договір між Росією і Україною 28 грудня 1920 р.

<...> Правительство Российской Социалистической Федеративной Советской Республики, с одной стороны, и правительство Украинской Социалистической Советской Республики, с другой стороны, исходя из провозглашенного великой пролетарской революцией права народов на самоопределение, признавая независимость и суверенность каждой из договаривающихся сторон и сознавая необходимость сплотить свои силы в целях обороны, а также в интересах их хозяйственного строительства, решили заключить на стоящий союзный рабоче-крестьянский договор, для чего назначили своими уполномоченными:

Советское Российское правительство — председателя Совета Народных Комиссаров Владимира Ильича Ленина и Народного Комиссара по иностранным делам Георгия Васильевича Чичерина, а Советское Украинское правительство — председателя Совета Народных Комиссаров и Народного Комиссара по иностранным делам Христиана Георгиевича Раковского.

Вышеозначенные уполномоченные, проверив представленные ими полномочия и найдя их вполне достаточными, пришли к следующему соглашению:

1) Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика и Украинская Социалистическая Советская Республика вступают между собой в военный и хозяйственный союз.

2) Оба государства считают необходимым объявить, что всеобщие обязательства, которые они будут впредь принимать на себя по отношению к другим государствам, могут обуславливаться лишь общностью интересов рабочих и крестьян заключающих настоящий союзный договор Республик и что из самого факта прежней принадлежности территории УССР к бывшей

российской империи для УССР не вытекает никаких обязательств по отношению к кому бы то ни было.

3) Для лучшего осуществления указанной в п. 1 цели оба правительства объявляют объединенными следующие комиссариаты: 1/ военных и морских дел, 2/ Высший Совет Народного Хозяйства, 3/ внешней торговли, 4/ финансов, 5/ труда, 6/ путей сообщения и 7/ почт и телеграфа.

4) Объединенные народные комиссариаты обеих республик входят в состав СНК РСФСР и имеют в Совете Народных Комиссаров УССР своих уполномоченных, утверждаемых и контролируемых украинскими ЦИК и Съездом Советов.

5) Порядок и форма внутреннего управления объединенных комиссариатов устанавливаются особыми соглашениями между обоими правительствами.

6) Руководство и контроль в отношении объединенных комиссариатов осуществляются через Всероссийский Съезд Советов депутатов рабочих, крестьян и красноармейцев, а также Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет, в которые УССР посылает своих представителей на основании постановления Всероссийского Съезда Советов.

7) Настоящий договор подлежит ратификации соответственных высших законодательных учреждений обеих Республик.

Подлинный составлен и подписан в двух экземплярах на русском и украинском языках в городе Москве, декабря 28 дня 1920 года. <...>

Восьмой Всероссийский Съезд Советов Рабочих, Крестьянских, Красноармейских и Казачьих Депутатов: Стеногр. отчет (22–29 дек. 1920 г.). – М., 1921. – С. 233–234.

**Декларація VII Всеукраїнського з'їзду Рад про утворення Союзу
Соціалістичних Радянських Республік 13 грудня 1922 р.**

VII съезд Советов в полном согласии с желаниями й волей трудящихся Украины обращается к рабочим и крестьянам России, и Белоруссии, Грузии, Армении и Азербайджана с братским предложением немедленно приступить к оформлению уже ныне фактически существующего Союза Советских Республик и образованию этим путем единого социалистического рабоче-крестьянского фронта против фронта мировой буржуазии.

Съезд твердо уверен, что такой единый Союз Социалистических Советских Республик, закрепляющий на принципах взаимного равенства их тесную экономическую и политическую связь и в то же время обеспечивающий самостоятельность национально-культурного строительства и необходимые гарантии проявления хозяйственной инициативы каждого из членов Союза, явится наилучшей формой разрешения национального вопроса в духе международной пролетарской солидарности, первым шагом к установлению будущей Всемирной Советской Республики Труда и мощным оплотом интересов рабочих и крестьян не только союзных стран, но и всего мира.

Образование Союза Советских Социалистических Республик: Сб. документов. – М., 1972. – С. 344–345.

**Нота уряду УРСР урядам Франції, Великобританії й Італії з протестом
проти анексії Східної Галичини Польщею 13 березня 1923 р.**

Из газетных сообщений Правительство Украины узнало, что польское правительство обратилось к Союзным Правительствам с предложением окончательно урегулировать вопрос о восточных границах Польши. Те же самые источники сообщают, что вопрос уже передан по инициативе Французского Правительства Совету послов в Париже и что он должен

получить в ближайшее время разрешение сообразно с ожиданиями польского правительства.

Украинское Советское Правительство решительно возражает против любого решения без его участия судьбы территорий, непосредственно граничащих с Украиной и имеющих много общих интересов с последней.

При подписании Рижского договора с Польшей Россия и Украина отказались от всяких прав и притязаний на Восточную Галицию, установив границы Украины по реке Збруч, пограничной между Украиной и Восточной Галицией. Но в то же время в течение рижских мирных переговоров председателем российско-украинской делегации было оглашено на пленарном заседании Рижской мирной конференции от 24 сентября 1920 г. заявление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета от 23 сентября того же года, что решение судьбы Восточной Галиции должно быть предоставлено свободному волеизъявлению всех национальностей, ее населяющих.

Акт оккупации польскими властями и войсками Восточной Галиции, где 3/4 населения составляют украинцы, являются в глазах Правительства Украины актом насилия, хотя бы он был подтвержден конференцией союзных послов. Это одобрение Союзных держав отнюдь не устраняет того неслыханного факта, что после победы союзников, объявивших себя сторонниками самоопределения наций, свыше 4 миллионов украинцев, пользовавшихся при реакционно-клерикальной габсбургской монархии политической, административной и культурной автономией, были волей союзников поставлены в худшие политические условия, чем до войны.

Правительству Украины известны стремления польского правительства превратить акт временной оккупации в акт аннексии, но также известно всему миру, что население Восточной Галиции всеми средствами сопротивляется новому насилию над его правами и свободами. Отказ украинского населения принять участие в выборах, толпы украинцев и других галичан, перебегающих на территорию соседних с Польшей

государств, чтобы не подвергнуться набору в польские войска, частичные восстания, охватившие целые районы Восточной Галиции, — все это свидетельствует о решительном протесте Восточной Галиции против аннексионистской политики Польши.

Требуемая польским правительством аннексия может вызвать только новые протесты со стороны населения Восточной Галиции, а также негодование рабочих и крестьянских масс Украины и России.

Правительство Украины считает поэтому своим долгом заявить заранее, что оно будет считать недействительным всякое установление какого бы то ни было режима в Восточной Галиции без его предварительного согласия и без опроса самого населения.

Народный комиссариат иностранных дел Украины

Документы внешней политики СССР. — М., 1962. — Т. 6. — С. 224–226.

З резолюції Пленуму ЦК КП(б)У про підсумки українізації (2-6 червня 1926 р.)

6. За останній рік, з часу як поставили питання про українізацію на квітневому пленумі 1925 року, ми маємо величезні досягнення в галузі українізації. В державному апараті процент діловодства, що провадиться українською мовою, доходить 65, тоді як на початку того року він становив 20. Держапарат у районах та округах працює вже переважно українською мовою. Початкову школу українізовано на 80% (решта обслуговує нацменшості). Систематично йде вперед українізація середньої та вищої школи. Незважаючи на всі труднощі, пресу українізовано на 60%. Поточного року переведено на українську мову більше як половину шкіл політграмоти на селі. Розгортається українізація шкіл політграмоти в місті. Процент українців у партії з 37 підвищився до 47, а в комсомолі — з 50 до 61.

Культурне будівництво в Українській РСР: Важливі рішення КП і Радянського уряду. 1917—1959 рр.: 3б. документів. – К.: Держполітвидав, 1959. – Т. 1. – С. 312.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У по хлібозаготівлі 3 січня 1932 р.

Надіслати міськкомам та райпарткомам і уповноваженим ЦК таку телеграму:

„Не зважаючи на рішення Політбюро ЦК [ВКП(б)] від 29 грудня про оголошення січня місяця бойовим ударним місяцем закінчення хлібозаготівель, виділення спеціально для стимулювання хлібозаготівель краму на 70 млн. крб., який вже на 60% відвантажений й прибуває до районів, надсилку на допомогу районам значної кількості робітників на чолі з членами Політбюро, – становище з хлібозаготівлями на Україні залишається надзвичайно тривожним.

Подальше падіння заготівель першої п'ятиденки січня (2 млн. 800 тис. пудів проти 3 млн. 500 тис. пудів останньої п'ятиденки грудня) вказує, що районні організації, місцеві працівники не уявили собі, а часто не хотять зрозуміти всієї важливості й потреби закінчення заготівель саме в січні.

Таке становище хлібозаготівель вважаємо за ганьбу для Української парторганізації й вимагаємо від уповноважених ЦК, всіх парторганізацій і всіх членів партії негайного вжиття таких заходів, що забезпечили б Україні виконання цілком і безумовно рішення Жовтневого пленуму ЦК ВКП(б) про хліб“.

Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К.: Політвидав України, 1990. – С. 110.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про вжиття репресивних заходів по відношенню до колгоспів, які саботують хлібозаготівлі 27 листопада 1932 р.

Пятая пятидневка по четырем основным областям (Днепропетровской, Одесской, Харьковской, Киевской) дала понижение на 574 тыс. пудов. По остальным областям достигнутый темп хлебозаготовок все еще не обеспечивает выполнение плана хлебозаготовок в установленный срок. По ряду решающих районов в этих областях допущено снижение заготовок.

Такое резкое снижение нельзя объяснить никакими объективными причинами, вроде дождя и т. п. Главную причину этого падения ЦК усматривает в плохой организации работы по хлебозаготовкам, как в областях, так и в районах и селах.

Добившись в четвертую пятидневку некоторого сдвига в хлебозаготовках, этих успехов не закрепили, а успокоились на своих достижениях, считая, что подъем темпа хлебозаготовок уже обеспечен. В результате этого благодушия произошло снижение заготовок в эту пятидневку, когда уровень, обеспечивающий выполнение плана, еще не был достигнут. Снижение заготовок в эту пятидневку показывает, что меры, указанные в постановлении ЦК от 18 ноября *, еще по-настоящему в жизнь не проводятся, а организованное кулацкими контрреволюционными элементами и их пособниками, переродившимися членами партии, сопротивление и саботаж до сих пор не сломленный, репрессивные меры против них применяются недостаточно и нерешительно.

В связи с этим ЦК предлагает:

1. В отношении колхозов, наиболее упорно саботирующих хлебозаготовки, допустивших утайку и разворовывание хлеба и не давших до сих пор серьезного сдвига в хлебозаготовках, обязательно добиться разоблачения кулацких и антисоветских элементов – организаторов саботажа, произвести

изъятие этих элементов, организовать в ускоренном порядке суд, а приговор суда, а также его исполнение опубликовать в местной районной печати.

2. В первую очередь привлечь к судебной ответственности переродившихся, пособляющих кулачеству, членов партии из числа руководящих должностных лиц колхоза — счетоводов, кладовщиков и т. п. Немедленно публиковать об их арестах и привлечении к суду. Коммунистов, помогающих обманывать государство и организующих саботаж хлебозаготовок, нужно судить особенно строго и решение суда вместе с исполнениями приговоров опубликовывать в районной печати.

3. Обкомы все эти дела через судебный аппарат и ГПУ должны взять под свой непосредственный контроль и обеспечить в районах по партийной линии принятие необходимых организационных мер, дабы сломить кулацкий саботаж хлебозаготовок и на основе проведения широкой политической работы добиться поддержки колхозников и выполнения плана хлебозаготовок.

О наиболее характерных и крупных делах, особенно с участием коммунистов, немедленно извещать ЦК.

4. Из числа имеющихся в связи с последними арестами членов правлений и счетоводов дел секретарям обкомов совместно с начальниками областных отделов ГПУ выделить наиболее серьезные дела и в ускоренном порядке провести по ним суд с вынесением самых суровых приговоров и направить в г. Харьков для утверждения. Об исполнении этого пункта сообщить в ЦК в пятидневный срок.

5. В отношении исключаемых за смыкание с классовым врагом коммунистов, особенно руководящих работников, как сельских, так и районных составить и послать через ГПУ в г. Харьков список тех, которые должны быть высланы как политически опасный элемент. В особых случаях ответственных коммунистов после исключения из партии немедленно арестовывать и предавать суду.

В отношении других мер по усилению хлебозаготовок ЦК дает обкомам и райкомам отдельную директиву.

Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С. 263–265.

**Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах
України З Постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 р.**

Рада Народних Комісарів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У відмічають, що внаслідок підривної роботи контрреволюційних троцькістсько-бухарінських і буржуазно-націоналістичних елементів, які орудували в Народному комісаріаті освіти УРСР і органах народної освіти, викладання російської мови в школах України поставлено незадовільно.

Буржуазні націоналістичні і троцькістсько-бухарінські елементи, що пролізли в окремі ланки партійного, радянського апарату і органів народної освіти, намагались підірвати проведення ленінсько-сталінської національної політики на Україні і підірвати братерську єдність українського народу з російським народом і народами Союзу РСР.

Необхідність вивчення російської мови в школах України обумовлюється, по-перше, посиленням братерського зв'язку та єднанням між українським народом і російським народом і народами Союзу РСР для їх дальшого господарського і культурного росту; по-друге, щоб сприяти дальшому вдосконаленню українських кадрів в галузі наукових і технічних знань; по-третє, щоб забезпечити необхідні умови для успішного несення всіма громадянами УРСР військової служби в рядах Робітничо-Селянської Червоної Армії і Військово-Морського Флоту...

Культурне будівництво в Українській РСР. – Т. 1. – С. 740–741.

Закон про незалежність Карпатської України 15 березня 1939р.

Сойм Карпатської України ухвалив цей закон:

§ 1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

§ 2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.

§ 3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Сеймом КУ, на чолі.

§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

§ 5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, причому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§ 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім полі й чотири сині та жовті смуги в правому півполі, і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому занові.

§ 7. Державний гімн Карпатської України с: «Ще не вмерла Україна...».

§ 8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття.

Українська суспільно-політична думка... – Т. 2. – С. 398.

Рекомендована література

Безотосний М. Г. Опір сталінізму в Україні. 20–30 рр. // УІЖ. – 1993. – № 2–3. – С. 97–105.

Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Кн. 1–2. – К., 1994.

Васюта І. К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939) // УІЖ. – 2001. – № 5. – С. 22–42.

Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939). – Ужгород, 1993.

Голод 1921–1923 років в Україні. Збірн. докум. і матеріалів. – К., 1993.

- Голод 1932–1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990.
- Гринчуцький В. Промислові трести України в 20-ті роки. – К., 1997.
- Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-і роки. – К.: Либідь, 1991. – С. 76–148, 202–218, 250–269, 306–321.
- Ільєнко І. У жорнах репресій. Оповіді про українських письменників (за архівами ДПУ-НКВС). – К., 1995.
- Индустриализация Советского Союза: Новые документы . Новые факты. Новые подходы. Ч.1. – М., 1997.
- Калініченко В. Селянське господарство України в період НЕПу: історико-економічне дослідження. – Харків, 1997.
- Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті рр.). – К., 1991.
- Колективізація на Україні, 1929–1933: Зб. док. і матеріалів. – К., 1992.
- Колективізація і голод на Україні (1929–1933). Збірн. докум. і матеріалів. – К., 1993.
- Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К., 1996.
- Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1931–1933 рр). // УІЖ. – 1995. – № 1. – С. 34–48.
- Пристайко В., Шаповал Ю. Справа „Спілки визволення України”. – К., 1995.
- Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20–50-і рр. ХХ ст. – К., 1994.
- Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів, 1989.
- Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. – Львів, 1993.
- Стецовский Ю. И. История советских репрессий. В 2 т. – М., 1997.
- Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки неписаної історії. – К., 1993.